

Я. Р. САМУЙЛІК, А. А. ДАЦКЕВІЧ
 Брэст, Брэсцкі дзяржаўны тэхнічны ўніверсітэт

ДА ФАНЕТЫЧНЫХ АСАБЛІВАСЦЕЙ ГАВОРКІ МЯСТЭЧКА ВОЎЧЫН

У наш час Воўчын мае статус вёскі, з'яўляецца цэнтрам аднайменнага сельсавета Камянецкага раёна Брэсцкай вобласці. Паселішча размешчана на правым беразе ракі Пульвы, за 55 км на паўднёвы захад ад раённага цэнтра – горада Камянца.

У выніку археалагічных раскопак на тэрыторыі населенага пункта знойдзены артэфакты эпохі бронзы, жалезнага веку (германская пшэворская культура), фрагменты ляпнога посуду VIII–X стст. (славянская райкавецкая культура), раннекругавая кераміка X ст. Выяўлены культурныя напластаванні XIV–XIX стст. [2, с. 194; 3].

Першыя звесткі пра паселішча ў пісьмовых крыніцах адносяцца да 1496 і 1516 гг. [15, с. 86–87]. Пад 1533 г. маёнтак Воўчын згадваецца як уладанне пана Аляксандра Солтанавіча. Паселішча знаходзілася ў складзе Берасцейскага павета Вялікага Княства Літоўскага [10, с. 98]. У 1586 г. стараста астрынскі Яраслаў Солтан разам з жонкай Марыяй пабудавалі ў сяле Воўчын драўляную праваслаўную царкву святых Мікалая і Георгія [1, с. 18–20].

У XVII ст. Воўчын належаў роду Гасеўскіх, прадстаўнікі якога ў канцы XVI ст. перасяліліся з Мазовіі ў ВКЛ. Аляксандр Гасеўскі ў 1639 г. пабудоваў тут драўляны касцёл. У 1708 г. маёнтак стаў уласнасцю Казіміра Яна Сапегі, які ў 1710 г. прадае Воўчын Якубу Флемінгу. Праз дзесяць гадоў Воўчын набывае Казімір Чартарыйскі. Неўзабаве маёнтак становіцца ўладаннем яго зяця Станіслава Панятоўскага, у якога ў 1732 г. нарадзіўся сын – будучы манарх Станіслаў Аўгуст Панятоўскі. У 1729–1743 гг. будуюцца мураваны касцёл Святой Тройцы. З 1738 г. Воўчын зноў ва ўладанні Чартарыйскіх, якія ў сярэдзіне XVIII ст. узводзяць тут пышны палац. У цэнтры мястэчка на рынку існавала мураваная ратуша, праводзіліся кірмашы.

У выніку трэцяга падзелу Рэчы Паспалітай (1795) паселішча далучана да Расійскай імперыі. Знаходзілася ў Берасцейскім павеце Слонімскай, Літоўскай, а з 1801 г. – Гарадзенскай губерні. У 1811 г. воўчынская ўніяцкая царква знішчана пажарам. Вернікі вымушаны былі хадзіць на службу ў Тройцкі касцёл (маліліся на адным з бакавых алтараў). У 1828 г. Воўчын становіцца ўласнасцю Пуслоўскіх. У наступным годзе Бруна Пуслоўскі перадае будынак ратушы для аднаўлення парафіяльнай уніяцкай царквы. Аднак перабудова была праведзена толькі ў 1841 г.,

ужо пасля скасавання царкоўнай уніі. Наступнымі ўладальнікамі Воўчына былі Нарбуты і Марачэўскія.

З 1860-х гг. Воўчын – цэнтр аднайменнай воласці ў складзе Берасцейскага павета. У 1865 г. касцёл быў зачынены, а ў 1876 г. пераасвячоны на царкву. Паводле перапісу 1897 г., у мястэчку было 593 жыхары і 73 двары, у вёсцы – 293 жыхары і 36 двароў, у маёнтку – 44 жыхары і шэсць двароў. У гэты час у Воўчыне існавалі валасное праўленне, народнае вучылішча, дзве царквы, яўрэйскі малітоўны дом, сінагога, працавалі чатыры кузні (яшчэ адна – у маёнтку), дзве шавецкія, дзве кравецкія, тры фарбавальныя, пераплётная, сталярная майстэрні, дзве пякарні, вінакурня, 15 дробных крам, карчма, лазня, вадзяны млын, хлебазапасны магазін, штогод праводзілася тры кірмашы. Падчас Першай сусветнай вайны ў 1915 г. мястэчка занялі войскі Германскай імперыі. Праваслаўнае насельніцтва падалося ў бежанства.

У 1921–1939 гг. паселішча ў складзе Польшчы. У гэты час Воўчын з’яўляўся цэнтрам аднайменнай гміны Берасцейскага павета Палескага ваяводства. З 1939 г. – мястэчка ў складзе БССР. У 1940 г. тут налічвалася 1180 жыхароў і 196 двароў. З 12 кастрычніка 1940 г. Воўчын – цэнтр аднайменнага сельсавета Высокаўскага раёна Брэсцкай вобласці. З чэрвеня 1941 г. па ліпень 1944 г. вёска знаходзілася пад нямецкай акупацыяй. Мясцовая яўрэйская абшчына была знішчана нацыстамі ў 1942 г. На франтах загінулі і прапалі без вестак 23 вясцоўцы.

З 17 красавіка 1962 г. вёска ў складзе Камянецкага раёна. У 1970 г. тут было 460 жыхароў і 162 двары, у 1992 г. – 502 жыхары і 199 двароў. На 20 сакавіка 2024 г. у Воўчыне налічвалася 425 жыхароў і 170 гаспадарак (апошнія статыстычныя звесткі атрыманы ад старшыні Воўчынскага сельсавета Віктара Пятровіча Палешчука) [4, с. 467–468; 5, т. 1, с. 95–99, 133, 200, т. 2, с. 39, 67–71, 106, 198, т. 3, с. 18, 80–81, 157–159, 188, 225, т. 4, с. 22, 26, 42–45, 111–115, 143, 177; 6, с. 26–28; 11; 13, с. 222–235; 14, с. 865–867].

Дыялектны матэрыял у мястэчку Воўчын (мясцовая назва *Wowчын*) быў запісаны Антонам Андрэевічам Дацкевічам ад мясцовай жыхаркі Вольгі Антонаўны Аванесавай (1934 г. нар.) у снежні 2023 г. і ў красавіку 2024 г. Для запісу дыялектнага матэрыялу экспларатарам была выкарыстана праграма “Атласа гаворак Выганаўскага Палесся. Фанетыка. Марфалогія. Лексіка” (дапрацаваны варыянт) [12, с. 32–35]. Увесь сабраны фактычны матэрыял зафіксаваны ў выглядзе аўдыязапісаў.

Разгледзім асноўныя фанетычныя асаблівасці гаворкі мястэчка Воўчын. Для гаворкі характэрны шасціфанемны склад галосных гукаў – [i], [ы], [e], [a], [o], [y]. У першую чаргу адзначым такую спецыфічную рысу гаворкі, як захаванне *o ў ненаціскных складах пасля цвёрдых

зыхных (оканне): *wodá, doróha, korówa, holowá, mólókó, horót* ‘агарод’, *hólót* ‘голад’, *c’ino, l’ito, жыто, wysóko, trawá, sadók* і інш.

Адна з найбольш яркіх і паказальных фанетычных адметнасцей гаворкі – рэалізацыя галоснага [y] на месцы *o ў новых закрытых складах пад націскам: *бул’ш, wус, wун, муі, тwуі, swуі, пўдыш, нус, нуш, сул’, тул’ко, кун’, кут, кушка, захун* ‘загон/паласа, участак ворнай зямлі, поля’ і інш.

Наступнай значнай і адрознай асаблівасцю гаворкі з’яўляецца вымаўленне гука [i], часам [u] на месцы націскага *ɤ адпаведна пасля мяккіх і паўмяккіх зыхных: *л’іс, c’ino, сн’іх, л’іто, хл’іw, хл’іп* ‘хлеб’, *д’іт, w’іт’ор, кв’ітка, п’іwын’, з’іл’е* (зілье ‘зелле’), *c’ііаты; пор’ізaw, hr’іx, на мыж’і*¹ [9, с. 32, 151–152] і інш.

Істотная і выразная адметнасць гаворкі – наяўнасць галоснага [ы] ў першым пераднаціскным складзе ў наступных пазіцыях: на месцы *e, *ɤ пасля губных (*wыснá, быдá, wыдрó, мышóк, пысók*), на месцы *e (*ɤ) пасля *з, *н, *с, *т, *д (*зымл’á, нымá, сылó, тыпér, дын’ók*).

Паказальнай асаблівасцю гаворкі з’яўляецца таксама рэалізацыя гука [i] на месцы *ɛ ў паслянаціскным складзе ў лексеме *зійіц’*. Аднак у пераднаціскных складах у акрэсленай пазіцыі зафіксаваны галосны [a] ў словах *wз’алá, зл’акáwс’а*.

І апошняя істотная адметнасць гаворкі ў галіне вакалізму – гэта вымаўленне гукаў [y], [ы] на месцы паслянаціскных *e, *ɤ адпаведна ў лексемах *wéчур, бéрых*. Аднак у націскным становішчы этымалагічны *e захоўваецца ў словах *дал’éко, owéc* ‘авёс’, але: *м’іт* ‘мёд’.

Найбольш яркай і адрознай асаблівасцю гаворкі ў галіне кансанантызму з’яўляецца розная рэалізацыя зыхных. Губныя цвёрдыя перад рэфлексамі *e (ва ўсіх пазіцыях), *ɤ (у ненаціскных складах), *і: *wыснá, wéчур, до мэне* ‘да мяне’, *пéршыі, быдá, wыдрó, мышóк, пысók; забыра́ты, лoыты, мы́ска, пыса́ты, робы́ты*. Пярэднеязычныя *з, *н, *с, *т, *д цвёрдыя, *л звычайна мяккі і паўмяккі перад рэфлексамі *e (*ɤ), *і: *зымл’á, нымá, сылó, тыпér, дын’ók; зымá, косы́ты, ходы́ты; пól’е; кол’і, бул’і, л’іпа, ходы́л’і, робы́л’і, л’іты*.

Істотная адметнасць гаворкі – гэта ацвярдзенне паўмяккіх *д’, *т’ перад рэфлексамі *e, *і: *ден’, тыпér; ты́хо, ходы́ты, робы́ты*. Мяккі ж *д’ захаваўся перад націскным *ɤ: *д’іт*. Аднак на канцы дзеясловаў у форме трэцяй асобы адзіночнага і множнага ліку мяккі *т’ ацвярдзеў або

¹ Галосны [u] (сярэдні паміж гукамі, што абазначаюцца літарамі і і ы) верхняга пад’ёму сярэдняга рада. Ён прыкметна больш пярэдні за галосны [ы] ў гаворках асноўнага беларускага віду, больш блізі да яго варыянта [i] пасля мяккіх зыхных. Галосны [u] пашыраны ў даследаванай гаворцы пасля паўмяккіх зыхных.

захаваўся: *носьіт, носьіт'*, *ходыт, ходыт'* і інш. Зрэдку перад галосным [a] вымаўляецца афрыката [ɟ]: *бџ'ун* 'бусел'.

Выразнай асаблівасцю гаворкі з'яўляецца таксама пераход цвёрдых зычных у мяккія ў спалучэннях *гы, *кы, *хы, што ўзніклі пры ўтварэнні поўных форм прыметнікаў, а таксама ў пазіцыі перад галосным [e] ў прыметніках ніякага роду адзіночнага ліку: *дџ'вхый, корџ'ткый, тыхый; дџ'вхе, корџ'тке, тыхе*.

Паказальная адметнасць гаворкі – наяўнасць паўмяккіх, мяккіх і цвёрдых *р, *ж, *ц у пэўных пазіцыях: *пор'адок, пор'ізав, р'ічка, hr'іх, на двор'і, на мыж'і, молод'іц'а, божныц'а* 'сінагога', *камыныц'а, рукамыц'а, товканыц'а* 'таўчоная бульба (спорэ)', *курыц'а, пэрыц'* 'перац', *в кунц'і* і інш. і *hрыбы, жар, жыто, цџ'цка* і інш. Аднак *ч, *ш паслядоўна зацвярдзелі: *чыбрџ'ц* 'чабор', *шџ'пка, квџ'шыл'іны* 'халадзец, квашаніна', *дџ'шчы* 'дужэйшы' і інш.

Значнай асаблівасцю гаворкі з'яўляецца зычны *в, што паходзіць з *в, *л. У пазіцыі перад галосным, а таксама пасля галоснага гука перад зычным і ў канцавым становішчы ён даў рэфлекс губна-губнога [w]: *wџ'та, wџ'дџ', w'іт'ор, плыwу, лџ'вка, прџ'вда, дџ'вхый, куп'іw* і інш. Сустракаецца губна-губны [w] і ў пачатковым становішчы перад зычнымі: *wз'алџ', w хџ'ты, w л'ісы* 'у лесе', *w носџ'вы* 'у носе', *w нџ'л'і* і інш.

Вельмі істотная адметнасць гаворкі – гэта вымаўленне фрыкатыўна-фарынгальнага зычнага [h], часам выбухнога [g]: *hџ'сты*, *horџ'т, з нџ'ы* 'з нагі' і інш.; *џ'грыст* 'агрэст'.

Адрознай асаблівасцю гаворкі з'яўляецца аглушэнне звонкіх зычных у канцавым становішчы, а таксама ў сярэдзіне слова перад глухімі: *wус, нуш, hџ'лот* і інш., але: *дџ'б і дџ'п; hџ'пка, захџ'тка* і інш.

Паказальная адметнасць гаворкі – гэта рэалізацыя на месцы этымалагічнага спалучэння "мяккі зычны + Ъ]" у становішчы паміж галоснымі падоўжаных зычных: *нас'ін'н'е, см'іт'т'е*, але: *з'іл'е* (зілье 'зелле').

І апошняй яркай і выразнай асаблівасцю гаворкі ў галіне кансанантызму з'яўляецца адсутнасць пратэтычных зычных перад галосным [o]: *џ'зыро, џ'сынь, џ'чы, онџ'ча, орџ'ты* 'арась', *ныџ'дноhо* 'ніводнага' і інш.

Такім чынам, на аснове сабранага фактычнага матэрыялу ўпершыню ў беларускай лінгвістыцы праведзена дыялекталагічнае даследаванне мовы карэнных жыхароў (аўтахтонаў) мястэчка Воўчын. Гэта дазволіла вызначыць найбольш тыповыя фанетычныя рысы гаворкі, якія ўказваюць на яе прыналежнасць да паўночназагародскага дыялектнага тыпу – адной з чатырох асобных разнавіднасцей заходнепалескіх, або загародскіх, гаворак [7, с. 133–135, 136; 8, с. 24–25, 38–39; 9, с. 150–157, 201–202, 204–206, 208–209].

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Акты, издаваемые Виленской археографической комиссией. Т. 3. Акты Брестского гродского суда. – Вильна, 1870. – 416 с.
2. Археалогія Беларусі : энцыклапедыя : у 2 т. / склад. Ю. У. Каласоўскі ; рэдкал.: Т. У. Бялова (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Беларус. Энцыкл., 2009–2011. – Т. 1. – 2009. – 492 с.
3. Башков, А. А. Древний Волчин в свете археологических исследований / А. А. Башков // Матэрыялы па археалогіі Беларусі. Даследаванні пахавальных і пасяленчых помнікаў эпохі Сярэднявякоўя і Новага часу на тэрыторыі Беларусі і суседніх краін / навук. рэд. В. І. Кошман. – Мінск : Беларус. навука, 2018. – Вып. 29. – С. 200–203.
4. Вялікае Княства Літоўскае: ВКЛ : энцыклапедыя : у 2 т. / рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Беларус. Энцыкл., 2005–2006. – Т. 1. – 2005. – 687 с.
5. Вялікі гістарычны атлас Беларусі [Карты] : у 4 т. / Дзярж. кам. па маёмасці Рэсп. Беларусь ; рэдкал.: В. Л. Насевіч (гал. рэд.) [і інш.]. – [Маштабы розныя]. – Мінск : Белкартаграфія, 2009–2018. – 4 т.
6. Гарады і вёскі Беларусі : энцыклапедыя. Т. 4. Кн. 2. Брэсцкая вобласць / рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелЭн, 2007. – 608 с.
7. Клімчук, Ф. Д. Гаворкі Берасцейскай вобласці / Ф. Д. Клімчук // Gdzie bije źródło... Pieśni ludowe pogranicza Polski i Białorusi / red. F. Czyzewski, A. Dudek-Szumigaj, M. Żygalova. – Lublin ; Wisznice, 2015. – S. 129–143.
8. Клімчук, Ф. Д. Гаворкі Заходняга Палесся: фанетычны нарыс / Ф. Д. Клімчук ; рэд. М. І. Талстой ; Акад. навук БССР, Ін-т мовазнаўства. – Мінск : Навука і тэхніка, 1983. – 126 с.
9. Крывіцкі, А. А. Дыялекталогія беларускай мовы : дапам. для філал. спецыяльнасцей ВНУ / А. А. Крывіцкі. – Мінск : Выш. шк., 2003. – 293 с.
10. Мянжынскі, В. Шляхта, іншыя землеўласнікі і землеўладальнікі ды іхнія зямельныя ўладанні ў Берасцейскім, Камянецкім і Кобрынскім паветах у другой палове XV – першай палове XVI ст. (паводле Кнігаў № 12–33 Метрыкі ВКЛ) / В. Мянжынскі, А. Дзярновіч // METRICIANA. Даследаванні і матэрыялы Метрыкі Вялікага Княства Літоўскага. Т. 3. – Мінск : Athenaeum, 2004. – С. 57–196.
11. Павловіч, К. Освящение Волчинской церкви, с кратким историческим очерком Волчинских церквей / К. Павлович // Литовские епархиальные ведомости. – 1876. – № 42. – С. 345–348.
12. Самуйлік, Я. Р. Атлас гаворак Выганаўскага Палесся / Я. Р. Самуйлік ; Брэсц. дзярж. тэхн. ун-т. – Брэст : БрДТУ, 2013. – 322 с.
13. Федорук, А. Т. Старинные усадьбы Берестейщины / А. Т. Федорук ; ред. Т. Г. Мартыненко. – Минск : БелЭн, 2004. – 576 с.
14. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. XIII. Warmbrun – Worowo / pod red. B. Chlebowskiego. – Warszawa, 1893. – 960 s.
15. Wawrzyńczyk, A. Rozwój wielkiej własności na Podlasiu w XV i XVI wieku / A. Wawrzyńczyk. – Wrocław, 1951. – 358 s.